

1. Introducere

Preluarea puterii în România de către P.C.R. a generat transformări radicale în aproape toate domeniile societății, inclusiv în planul vieții științifice. Departe de a fi o excepție, și istoriografia românească postbelică a fost afectată de instaurarea regimului comunist.

În opinia noastră, este interesant de decelat mijloacele prin care puterea comunistă a înlăturat vechile elite intelectuale și mai ales modul în care a fost implicată fosta Securitate în aceste acțiuni. De asemenea, credem că merită reliefată și reacția elitelor față de agresiunile la care au fost supuse.

În demersul nostru ne-am oprit la impactul regimului comunist asupra elitei istoriografiei ardelenice interbelice. Vom încerca să analizăm toate modificările apărute în istoriografia românească de după 1945, cu accent pe represiunea la care a fost supusă o parte a elitei istoricilor (în special, desigur, a celor ardeleni), pe supravegherea efectuată de Securitate asupra acestora, dar și pe discursul istoric practicat de ei în timpul regimului comunist.

Cu toate că au trecut peste 20 de ani de la căderea regimului comunist din România, se cunoaște relativ puțin referitor la represiunea la care au fost supuse anumite categorii din cadrul societății românești. Până în prezent, cercetarea științifică s-a axat cu predilecție doar pe anumite teme: lupta pentru putere în cadrul P.C.R., rezistența anticomunistă din munți, abuzurile din timpul colectivizării, represiunea asupra elitei politice interbelice.

Chiar dacă destinul intelectualilor în perioada 1945-1989 a fost tratat în unele lucrări, în general acestea au avut în vedere doar anumite personalități izolate, fiind vorba adesea de abordări de tip monografic. Rareori intelectualii din perioada comunistă au fost văzuți – din punctul de vedere al istoriografiei actuale – ca o clasă socială distinctă. În mod similar, există puține studii de specialitate referitoare la impactul regimului comunist asupra vechii elite intelectuale interbelice și niciunul asupra istoricilor în special.

De asemenea, până în acest moment, cercetarea activității de după 1945 a istoricilor interbelici a avut în vedere cu predilecție doar presiunile ideologice la care aceștia au fost supuși, abordându-se destul de sumar măsurile represive luate împotriva unora dintre ei. Astfel, nu există până în prezent volume care să aibă în vedere impactul în ansamblu al regimului comunist asupra elitei istoriografiei interbelice, și cu atât mai puțin unele consacrate istoricilor de vârf din Ardealul interbelic.

Cu toate că au fost publicate câteva lucrări valoroase dedicate discursului istoric din România anilor 1945-1965, ele au avut în vedere îndeosebi cadrul general, fără a se apleca prea mult asupra particularităților regionale. Problematika discursului istoriografic practicat de istoricii și cercetătorii din Cluj în perioada comunistă nu a fost tratată încă amănunțit într-o lucrare de sine stătătoare.

Trebuie făcută, totuși, mențiunea că această stare de fapt a fost cauzată și de accesul greoi sau chiar imposibil la anumite tipuri de izvoare (unele dintre ele

esențiale pentru tema abordată); ne referim în special la documentele oficiale create de P.C.R. și de instituțiile statului, mai ales de cele represive. Arhivele C.C. al P.C.R. au putut fi consultate abia de la sfârșitului deceniului zece, iar cele ale Securității chiar mai târziu, îndeosebi după anul 2005 (când C.N.S.A.S. a primit masiv arhiva fostelor organe de represiune).

În abordarea subiectului am avut, însă, în vedere toate aceste ultime tipuri de izvoare istorice: documentele create de P.C.R., de instituțiile centrale, de Securitate și de Miliție. De altfel, acesta credem că este și principalul element de originalitate al lucrării noastre, faptul că am folosit la redactarea ei numeroase izvoare inedite, multe dintre ele neconsultate de niciun alt cercetător până în prezent. Adăugăm și faptul că am avut în vedere elita istoriografiei ardeleni în ansamblul ei, chiar dacă, în anumite cazuri, unii dintre reprezentanții acesteia au beneficiat de o atenție mai aprofundată. De asemenea, în demersul nostru am încercat să nu ne oprim doar asupra scrisului istoric practicat după 1945 de istoricii ardeleni interbelici, ci să tratăm pe larg și represiunea la care unii dintre aceștia au fost supuși de către regimul comunist.

În demersul nostru am avut în vedere impactul regimului comunist și în mod special al acțiunilor Securității asupra elitei istoriografiei ardeleni interbelice. Precizăm încă de pe acum, dar vom și detalia pe parcurs, faptul că prin elită înțelegem acel grup de persoane care dețin pozițiile de autoritate într-un domeniu anume (istoriografia din Transilvania în cazul de față), poziții de autoritate formală, dar și informală, poziții care le permit să ia decizii în sfera lor de activitate și să le ducă la îndeplinire, având în acest sens și acces la resursele financiare, administrative și logistice necesare. Mai exact, am optat pentru definirea elitei în raport cu funcționalitatea ei. Aplicând această definiție în mod concret la tema noastră, ne vom referi la directori de institute de cercetare și de arhive, profesori, șefi de catedre sau decani, conducători de doctorate și de publicații științifice, academicieni și șefi ai Secției de istorie a Academiei.

Am preferat, astfel, să ne axăm, în detrimentul unei cercetări care să aibă în vedere întreaga comunitate a istoricilor și cercetătorilor interbelici din Ardeal, pe figurile marcante ale istoriografiei transilvănene de dinainte de 1945. Cu toate acestea, nu negăm faptul că și studierea acestor categorii ar fi interesantă și ar permite tragerea unor concluzii valoroase pentru cercetarea istoriografiei din perioada comunistă. De altfel, nici noi nu i-am exclus cu totul din demersul nostru pe istoricii și cercetătorii ardeleni de o anvergură mai mică, raporturile dintre ei și Securitate fiind deseori prezentate în lucrare. Am dorit, astfel, să contextualizăm cât mai bine subiectul pe care l-am abordat, pentru o cât mai bună înțelegere a acestuia.

Principalul argument în exprimarea acestei opțiuni este reprezentat de faptul că, prin prisma pozițiilor de autoritate pe care le dețineau în domeniul istoriografiei ardeleni, reprezentanții elitei istoricilor s-au situat încă de la început printre țintele regimului comunist. Noua putere a dorit încă din primii ani preluarea integrală a pozițiilor de autoritate din toate domeniile vieții științifice, iar istoriografia a fost departe de a face excepție. O dată cu înlăturarea reprezentanților vechiului sistem de valori din istoriografie, dictatura comunistă și-a instalat fără probleme proprii oameni la conducere. De asemenea, folosirea represiunii directe asupra istoricilor de vârf din Transilvania a avut și alte consecințe. După îndepărtarea pe căi abuzive a fostei elite,

controlul exercitat asupra masei largi a istoricilor și cercetătorilor a devenit mult mai facil, teama de represiune spunându-și cuvântul.

Ne-am oprit asupra elitei istoriografiei interbelice din Ardeal, întrucât considerăm că aceasta avea anumite particularități față de istoricii din restul țării. În primul rând, majoritatea reprezentanților acestei elite erau personalități recunoscute și în afara domeniului istoriografic. Mulți dintre ei se remarcaseră anterior anului 1918 în lupta pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania și pentru înfăptuirea Marii Uniri. Din acest motiv, chiar și scrisul istoric practicat de unii dintre acești istorici avea nuanțe naționale și pro-ortodoxe, ca o consecință firească a activismului național din trecut, el individualizându-se într-o anumită măsură în cadrul istoriografiei naționale. Dar istoriografia marxist-leninistă din România de după 1945 avea evidente accente internaționaliste și uneori chiar antinaționale (mai ales în perioada stalinistă). Tocmai din aceste motive dorim să urmărim în ce măsură discursul istoric al elitei istoriografiei ardelenice interbelice a suferit transformări sub impactul ideologiei comuniste, desigur, în cazul în care acestea s-au produs.

De asemenea, dat fiind prestigiul de care istoricii de frunte se bucurau în rândul populației din Transilvania, partidele politice interbelice au căutat să-i atragă de partea lor. Prin urmare, nu puțini dintre ei au fost aleși deputați și chiar au fost numiți miniștri în mai multe guverne. Nu trebuie uitată nici includerea în Consiliul Dirigent al Transilvaniei a istoricilor care au participat direct la realizarea Marii Uniri. În aceste condiții, se poate afirma că o parte a elitei istoriografiei ardelenice interbelice făcea parte și din cadrul elitei politice a perioadei, într-un grad mult mai ridicat față de restul regiunilor țării. Această suprapunere avea să aibă însă consecințe nefericite asupra persoanelor în cauză după 1945, deoarece principala țintă a regimului comunist a fost tocmai vechea elită politică a țării.

Ne-am propus, astfel, să decelăm în ce măsură elita istoriografiei transilvănene a avut de suferit în timpul dictaturii comuniste, ca urmare a activității științifice pe care o desfășura sau a pozițiilor pe care le deținea, precum și gradul în care represiunea la care a fost supusă a avut drept cauză activitatea politică.

Apoi, este vorba de un grup destul de unitar, concentrat aproape exclusiv la Cluj, unde și-a desfășurat întreaga activitate. Spre deosebire de istoricii și cercetătorii de la București și Iași, care fluctuau, uneori destul de des, între cele două centre universitare, istoricii clujeni au rămas în general fideli orașului în care se consacraseră.

Dintre istoricii pe care i-am avut în vedere, îi remarcăm îndeosebi pe Ioan Lupaș (cofondatorul și directorul Institutului de Istorie Națională din Cluj, conducător de doctorate, șef al Secției de istorie a Academiei, fost ministru), Silviu Dragomir (director al Institutului de Istorie Universală din Cluj, decan al Facultății de Litere și Filozofie a Universității „Ferdinand I” Cluj, fost ministru) și Ștefan Meteș (directorul Arhivelor Naționale din Cluj, fost ministru) ș.a. Funcțiile și pozițiile pe care le-au deținut, amintite pe scurt în dreptul fiecăruia, considerăm că ne îndreptățesc în a-i include în rândul elitei istoriografiei ardelenice interbelice, ținând cont, desigur, de definiția pe care ne-am asumat-o în ceea ce privește reprezentanții elitei, aceea de factori de decizie și autoritate în domeniul lor de activitate.

Analiza destinului în perioada comunistă a tuturor acestor personalități scoate la iveală numeroase asemănări, mai ales în ceea ce privește represiunea la care au fost supuse: arestări, anchete, întemnițarea la Sighet, supravegherea informativă continuă

etc. În același timp, există și multiple deosebiri, uneori semnificative. Astfel, dacă Alexandru Lapedatu a murit în Penitenciarul de la Sighet, Ioan Lupaș și Silviu Dragomir au revenit în activitatea științifică la scurt timp de la eliberarea din detenție, în timp ce Ștefan Meteș a refuzat să facă vreun rabat ideologiei marxist-leniniste în timpul lui Gheorghiu-Dej, pentru ca ulterior să fie atras în mrejele național-comunismului promovat de Nicolae Ceaușescu.

Din dorința de a circumscrie cât mai exact tema, ne vom limita doar la perioada 1945-1965, corespunzătoare, din punct de vedere politic, anilor în care România a fost condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Nu în ultimul rând, am ținut cont și de alte argumente, cum ar fi faptul că în acest interval de timp au avut loc schimbări radicale în istoriografie față de perioada anterioară. Acum a fost impusă ideologia comunistă, iar elita istoriografiei ardelene interbelice și-a pierdut pozițiile de autoritate deținute. Instalarea la putere a lui Nicolae Ceaușescu se va concretiza în scurt timp printr-o modificare majoră de registru în istoriografie, tezele staliniste fiind înlocuite cu cele ale „național-comunismului”. Apoi, în perioada 1945-1965 poate fi surprins foarte bine destinul fostei elite a istoriografiei interbelice ardelene, fiind însumate atât perioada presiunii, cât și cea a revenirii treptate în activitate.

1.1. Metodologia de cercetare

De regulă, cercetările asupra elitelor pot fi abordate prin prisma mai multordispline științifice, cum ar fi istoria, sociologia, politologia, antropologia culturală etc. Este posibil ca cele mai bune rezultate în cercetare a temei propuse să fie obținute printr-o tratare multidisciplinară a acesteia. Cu toate acestea, suntem de părere că multidisciplinaritatea poate să aibă ca efect oferirea mai multor perspective asupra subiectului, dar niciuna de pe o bază temeinică. Printre primii din România care au observat pericolele acestui tip de cercetare a fost David Prodan: „Multidisciplinaritate în istorie: lărgirea mereu a câmpului de investigație până a i se dilua contururile și a nu mai putea fi prelungite decât prin diletantism”¹.

Tocmai din aceste considerente, am optat pentru o abordare a temei din perspectiva istoriei ca știință. Am apelat la istoria de tip pozitivist, dorind să facem o apreciere critică a întregii problematice a subiectului. Conform lui Hegel, „trăsătura care este și trebuie să fie specifică acestui procedeu constă în ascuțimea cu care scriitorul cenzurează narațiunile și nu în faptele narate”². Tocmai din aceste motive am utilizat o solidă bază documentară, care să ne permită să ne susținem concluziile la care am ajuns.

În tratarea subiectului ne-am axat pe criteriul tematic. În prima parte a lucrării vom urmări modul în care regimul comunist și Securitatea și-au pus amprenta asupra destinului elitei istoriografiei ardelene interbelice. În cadrul acestui capitol vom avea în vedere și problematica Securității ca instituție a statului totalitar român, modul și mijloacele prin care aceasta s-a achitat de sarcinile represive primite de la partidul comunist. Vom încerca să urmărim atât uzul, cât și abuzul în practica acestei instituții

¹ David Prodan, *Memorii*, ediție îngrijită și postfață de Aurel Răduțiu, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 110.

² Georg Wilhelm Friederich Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, prefață de Adrian-Paul Iliescu, Editura Paralela 45, Pitești, 2006, p. 29.

vitale pentru guvernarea lui Gheorghiu-Dej. Desigur, în tratarea celor de mai sus vom pune accentul pe acțiunile Securității din Cluj și pe impactul acestora asupra elitei istoriografiei, dar și asupra masei istoricilor și cercetătorilor, precum și asupra intelectualilor ardeleni în general.

În cea de-a doua parte ne-am concentrat pe analiza scrisului istoric practicat în Transilvania, și îndeosebi la Cluj, în perioada 1945-1965.

Ultima parte a lucrării constă în prezentarea detaliată a cazurilor a patru istorici ardeleni de prestigiu: Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș și Francisc Pall. După cum vom vedea, pe lângă existența unor similitudini în ceea ce privește măsurile represive luate contra lor, aproape toți fiind închiși la Sighet, pot fi observate și numeroase deosebiri, atât în ceea ce privește supravegherea informativă la care au fost supuși după eliberarea din detenție, cât și în privința scrisului istoric pe care l-au practicat și a compromisurilor pe care au fost sau nu dispuși să le facă ideologiei marxist-leniniste. Am optat pentru expunerea acestor destine individuale tocmai pentru a scoate în evidență faptul că o cercetare globală asupra unei elite nu poate face într-un tot abstractie de particularitățile cazurilor reprezentanților care compun acea elită.

Cu toate că ne vom axa pe o cercetare tematică, vom acorda atenție și evenimentialului, mai ales acelor momente care credem că au avut un impact semnificativ asupra unora dintre subiecții temei noastre (cum ar fi, spre exemplu, desființarea Academiei, decizia de arestare în masă, în noaptea de 5/6 mai 1950, a tuturor foștilor miniștri interbelici sau prezentarea *Raportului secret* de către Hrușciiov).

Apoi, nu vom omite nici factorul cronologic, întrucât considerăm că acesta nu este deloc lipsit de importanță. Instalarea la putere a regimului comunist s-a făcut treptat, pe parcursul a aproximativ jumătate de deceniu. Guvernarea lui Gheorghiu-Dej nu a fost liniară, ci a cunoscut diferite momente de inflexiune, ca urmare a vultelor politice de la Moscova. Cum comuniștii români se mențineau la putere aproape exclusiv pe baza sprijinului sovietic, orice schimbare în politica Kremlinului se reflecta aproape identic și la București.

Schimbările politice din anumite perioade și-au pus amprenta și asupra evoluției principalei instituții represive, Securitatea. Aceasta a fost organizată continuu, schimbându-și periodic structura. Aceste modificări sunt cu atât mai vizibile în ceea ce privește mijloacele și metodele de acțiune ale Securității. Locul metodelor represive violente din perioada de început a regimului, care mergeau până la execuții sumare, a fost luat treptat de generalizarea supravegherii informative, de folosirea pe scară largă a informatorilor și de utilizarea unor diverse mijloace operative (filajul, interceptarea corespondenței, ascultarea convorbirilor telefonice etc.).

De asemenea, facem și o precizare, pe care o considerăm a fi foarte importantă, aceea că, deși tema noastră este dedicată elitei, acest lucru nu înseamnă că am adoptat din start un principiu de cercetare „elitist”.

Trebuie să ținem, însă, cont de faptul că și „cunoașterea noastră nu este nici directă, nici obiectivă, ci indirectă și subiectivă” (Lewis Binford)³. La fel de exactă este

³ Apud Mircea Anghelinu, *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2003, p. 50.

și formularea lui Paul Veyne: „istoricul nu numai că are acces la trecut doar prin intermediul urmelor, dar nici nu știe exact ce segment al acestora lipsește”⁴. Prin urmare, nu credem că istoricul are capacitatea de a descoperi „cunoașterea” în integralitatea ei, ci mai mult de a o organiza⁵.

În opinia academicianului Șerban Papacostea, cercetarea istorică „se realizează în două faze: cea a erudiției, a acumulării faptelor istorice și a verificării autenticității și credibilității lor; cea a interpretării, care integrează materialul de date furnizate de erudiție în lanțurile de interdependențe cărora le aparțin”⁶. În acest sens, am apelat la un număr mare de surse documentare, pe care am încercat să le verificăm critic prin coroborarea lor cu alte tipuri de izvoare, mai ales de tip memorialistic.

Interesant ni se pare a fi și punctul de vedere al lui Florin Müller, conform căruia „istoria ca știință este forțată să formuleze, sau, mai bine zis, să se supună unor reguli bine stabilite și unanim recunoscute: utilizarea unui material real aflat în mișcare (faptele oamenilor) și stabil (cadre spațiale și temporale)”⁷. Credem că aserțiunea de mai sus se poate aplica foarte bine și la tema noastră, modul de abordare pe care l-am ales încadrându-se destul de bine în această schemă.

După cum deja am amintit, am avut în vedere cu preponderență stabilitatea factorului temporal, respectând uneori destul de strict cronologia evenimentelor.

De asemenea, ne raliem cu totul afirmației lui Andi Mihalache, conform căreia „misiunea istoricului este aceea de a construi scheme explicative ale trecutului, nu de a face dezvăluiri cu orice preț”⁸. Tocmai din aceste motive am dorit să ne ocupăm de problematica elitei istoriografiei ardelenice interbelice în ansamblul ei, pentru a vedea în ce măsură pot fi decelate sinonimii în mijloacele folosite de regimul comunist, și în mod special de către Securitate, pentru preluarea pozițiilor care aceasta le deținea. În opinia noastră, astfel de scheme explicative – aplicabile, desigur, la tema tratată – pot fi relevate, unele chiar cu destulă ușurință. Mult mai important ni se pare a fi, totuși, faptul că unele dintre ele pot fi extrapolate și la alte categorii de elite, mai ales din domeniul cultural și științific, dar nu numai. Desigur, considerăm că unele dintre concluziile demersului nostru ar putea fi folosite cu precădere la analiza impactului cu dictatura comunistă pe care l-a suferit elita istoriografiei naționale.

Cercetarea diferitelor aspecte ale istoriei societății românești în timpul regimului comunist poate fi subminată de un aspect destul de insidios, precum ar fi acela al tratării subiectului de pe o poziție dezaprobată sau chiar acuzatoare la adresa celor care au condus țara în acea perioadă. Fenomenul a fost, de altfel, observat și de Andi Mihalache, care este printre primii care au tras un semnal de alarmă în această privință⁹. Numărul cercetătorilor care au căzut în această capcană nu este deloc mic. În opinia noastră, empatia – firească – față de victimele regimului comunist nu trebuie să se reflecte și în

⁴ Conform *ibidem*, p. 304.

⁵ Frank Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1994, p. 8 *apud* Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, prefață de Alexandru Zub, Editura Albatros, București, 2003, p. 15.

⁶ Șerban Papacostea, *Istoriografie și actualitate*, în „22”, nr. 827, 10-16 ianuarie 2006, p. 8.

⁷ Florin Müller, *Politică și istoriografie în România: 1948-1964*, Editura Nereamia Napocae, Cluj, 2003, p. 21.

⁸ A. Mihalache, *op. cit.*, p. 22.

⁹ „Cel care abordează istoria comunismului trebuie să reziste tentației de a confunda *reconstituirea* perioadei cu *dezaprobarea* acesteia” (*ibidem*, p. 17).

demersul științific, întrucât concluziile trase în urma unei astfel de abordări pot fi foarte grav afectate de subiectivism și uneori chiar anulate.

Pentru investigarea discursului istoric practicat în Ardeal, în perioada 1945-1965, am procedat la analizarea textelor¹⁰ scrise de majoritatea istoricilor și cercetătorilor care activau în Cluj, oraș în care era concentrată aproape întreaga breaslă a istoriografiei transilvănene din acea perioadă. Nu a intrat în vederile noastre evoluția științifică a diferitelor ramuri ale istoriei (arheologia, istoria medie, modernă etc.) sau a științelor auxiliare acesteia, întrucât ar fi trebuit să-i acordăm un spațiu mult prea larg și nu acesta este scopul cercetării de față. Ceea ce ne-a preocupat a fost îndeosebi modul în care ideologia marxist-leninistă și-a pus sau nu amprenta asupra discursului istoric practicat în Transilvania, în timpul lui Gheorghiu-Dej.

Examinarea propriu-zisă a producțiilor istoriografice am coroborat-o cu datele obținute din dosarele întocmite de fosta Securitate, care de multe ori ne-au oferit informații prețioase. Este vorba în general de aspectele care atestă intervenția cenzurii sau alte piedici puse în calea publicării. Uneori acestea erau destul de brutale, alteori erau, însă, mult mai insidioase, manifestându-se sub forma unor solicitări, mai mult sau mai puțin obligatorii, de reformulare a textelor, venite de la redactorii responsabili cu puritatea ideologică a producțiilor istoriografice sau prin diferite „sugestii” făcute de ofițerii de Securitate prin intermediul informatorilor.

În aceste condiții, datele pe care le-am obținut din dosarele întocmite de fosta Securitate ne-au permis să reconsiderăm unele dintre concluziile la care am ajuns doar pe baza analizei de text. În același timp, în anumite cazuri, acest tip de informații nu a făcut decât să certifice justetea unora dintre aprecierile noastre.

Desigur, suntem departe de a afirma că rezultatul cercetării noastre ar fi epuizat subiectul, chiar și la nivelul cunoașterii documentare de până acum. Pe lângă faptul că pot să iasă la iveală noi tipuri de izvoare, credem că arhivele Securității și ale partidului ascund încă multe documente importante pentru tema pe care am avut-o în vedere. Apoi, să nu uităm nici faptul că subiectul poate fi abordat și din multe alte perspective, care pot să îmbunătățească sau chiar să infirme unele dintre concluziile la care am ajuns în cercetarea noastră. De altfel, reconsiderarea continuă a rezultatelor unui demers științific este cerută chiar de natura însăși a istoriei ca știință. În acest sens, credem că cel mai bine se potrivește următoarea afirmație a lui David Prodan: „cercetarea istorică e nu numai o continuă descoperire, o continuă completare, reconsiderare, dar și o continuă rectificare. Erorile însele incită și ele cercetarea”¹¹. În mod similar, și M. Douglas consideră că „scopul revizuirii [istoriei – n.n.] este de a adapta distorsiunile la spiritul epocii contemporane”¹².

Marea majoritate a sociologilor și politologilor occidentali au definit elita și/sau elitele în funcție de rolul avut în luarea deciziilor. O foarte bună definiție este oferită de către John Higley și M.G. Burton, conform cărora din categoria elitelor fac parte „persoanele care au poziții de autoritate în organizații publice și private sau în mișcări influente și care sunt astfel capabile să ia decizii strategice în societate în mod

¹⁰ O metodă de cercetare similară a folosit cu succes și Andi Mihalache, în demersul său de analizare a discursului istoriografic practicat în România în perioada regimului Gheorghiu-Dej (*ibidem*, p. 21-22).

¹¹ D. Prodan, *Memorii...*, p. 112.

¹² M. Douglas, *Cum gândesc instituțiile*, Polirom, Iași, 2002, p. 98 *apud* M. Anghelinu, *op. cit.*, p. 19.

regulat¹³. Pe o poziție identică se situează și Giovanni Sartori, care a impus chiar termenul de *decision makers*¹⁴. Politologul Stelian Tănase optează și el pentru definirea elitelor în funcție de accesul lor la decizii¹⁵.

Alte puncte de vedere, provenite de regulă din arealul politologiei, sunt mai puțin restrictive și definesc elita în raport cu criteriul cantității de putere deținută: acele persoane ce dețin mult mai multă putere decât celelalte constituie o elită¹⁶. Ne raliem și noi acestei opinii, plecând de la premisa că orice societate este ierarhizată, astfel încât este inerentă existența unui grup de persoane ce dețin mai multă putere decât altele. De asemenea, un alt punct de vedere pe care ni-l însușim este acela că orice categorie sau subcategorie socială și profesională își are propria elită, astfel încât se poate distinge cu ușurință și o elită a istoriografiei ardeleno-interbelice.

Sociologul italian Vilfredo Pareto distingea membrii elitei în raport cu «gradul lor de influență și de putere politică și socială»¹⁷. O definiție apropiată a elitei este asumată și de către Mihai Dinu Gheorghiu, în studiile sale referitoare la raporturile intelectualilor cu puterea comunistă: „Aparținerea la elită presupune o anumită calitate socială, posedarea unui anumit tip de capital (politic, social, cultural) și capacitatea de a-l reconverti”¹⁸.

În redactarea lucrării de față, după cum deja am amintit, am adoptat definirea elitei în termeni funcționali, având în vedere, ca principiu de legitimitate pentru preeminență, pozițiile de autoritate deținute în domeniul istoriografiei românești, precum și rolul avut în luarea deciziilor. Considerăm că acest concept poate fi aplicat vârfurilor istoriografiei ardeleno-interbelice, dat fiind modul legitim – în opinia noastră – în care ei au reușit să ajungă în respectivele posturi. Raportându-ne la tipologiile lui Sigfried Frederick Nadel și Giovanni Busino¹⁹, avem de-a face cu o elită al cărei prestigiu nu provine din calități naturale valorizate social (etnie, legături de rudenie), ci din calități dobândite și talente specifice, în cazul de față din activitatea științifică desfășurată și cultura deținută. Este vorba despre persoane ce au ajuns la acest statut de excelență în baza performanțelor lor intelectuale și profesionale.

În același timp, avem în vedere și un alt aspect. Una dintre caracteristicile elitelor științifice și culturale este aceea că, deseori, reprezentanții lor își folosesc autoritatea și notorietatea câștigată în societate pentru a intra pe terenul elitei politice. La fel s-a întâmplat și cu vârfurile elitei istoriografiei ardeleno-interbelice (Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Ștefan Meteș), aproape toți desfășurând o intensă activitate politică și ocupând poziții de frunte în plan politic și guvernamental, ceea

¹³ John Higley, M.G. Burton, *Elite Settlements*, în „American Sociological Review”, p. 295-307 *apud* Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej: 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 20.

¹⁴ Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited: 1 The Contemporary Debate*, Chatham House Publishers, 1987, p. 214 *apud ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Robert Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, 1976 *apud* Jacques Coenen-Huther, *Sociologie elitelor*, traducere de Mihai Unghean, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 15.

¹⁷ *Apud ibidem*, p. 19

¹⁸ Mihai Dinu Gheorghiu, *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale*, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 34.

¹⁹ S.F. Nadel, *The Concept of Social Elites*, 1956; Giovanni Busino, *Élite(s) et élitisme*, Paris, 1992 (*apud* J. Coenen-Huther, *op. cit.*, p. 15).

ce-i include și în rândul elitei politice anterioare celui de-al Doilea Război Mondial, cu siguranță cel puțin în elita clasei politice transilvănene. Congruența dintre cele două posturi a dus la creșterea prestigiului istoricilor amintiți, care, astfel, și-au consolidat poziția în cadrul elitei.

În acest sens, suntem într-un tot de acord cu opinia istoricului Florin Müller: „Viața intelectuală are propria dimensiune care impune un ritm propriu. Acest ritm ține, alături de condiționările politice, de mișcările din interiorul breslei profesionale, în cazul științei istorice, de modificările din interiorul breslei istoricilor. Aceste modificări nu depind automat de politică, ci se conturează în funcție de accesul, de competiția permanentă pentru ocuparea unui loc central în ierarhia «bunurilor simbolice» din societate. Lupta pentru adevăr, în activitatea istoricilor este simultană de multe ori cu efortul pentru ocuparea pozițiilor centrale în vederea transmiterii acestui adevăr (...) Nu se poate vorbi, desigur, de o graniță între sfera de competență și de putere ocupată în interiorul profesiei și cea din politică sau societate”²⁰.

Precizăm, totodată, faptul că facem o diferențiere între categoria elitei și cea a intelectualilor. În rândul intelectualilor este inclusă marea masă a persoanelor care desfășoară o activitate științifică sau culturală, pe când elita cuprinde doar factorii de decizie. Desigur, deseori vârfurile intelectualității fac parte și din rândul elitei domeniului lor de activitate, cu toate că această apartenență este departe de a fi obligatorie. Amintim aici doar cazul lui David Prodan, începând din anii '60, despre care, cu toate că era cel mai valoros istoric al Transilvaniei din perioada sa de activitate, nu putem afirma că ar fi făcut parte din elita istoriografiei ardelenice – conform definiției pe care ne-am asumat-o –, întrucât, practic, nu era inclus în rândul factorilor de decizie.

În același timp, facem și distincția între elită și categoria cadrelor, un termen utilizat deseori de regimul comunist pentru desemnarea persoanelor cu funcții de decizie din aparatul birocratic.

1.2. Sursele documentare

Din punct de vedere al surselor folosite în redactarea lucrării de față, am pus accentul pe documentele provenite din diverse arhive centrale. Opțiunea noastră se bazează pe faptul că foarte multe dintre aceste documente sunt inedite (mai ales cele create de Securitate), ele nefiind consultate până în prezent de niciun alt cercetător²¹. De asemenea, imensa majoritate a acestor surse nu au fost editate până în prezent, chiar dacă ele au fost văzute și de către alte persoane. Am încercat, astfel, să oferim asupra subiectului o perspectivă bazată pe o cercetare sursologică originală, care să permită atât prezentarea unor fapte, evenimente, acțiuni sau situații necunoscute până în prezent sau cunoscute doar parțial, dar și emiterea pe baza acestora a unor concluzii noi asupra temei. Prin urmare, credem că informațiile oferite de unele dintre aceste documente pot aduce un plus de noutate în cercetarea subiectului, aducând în

²⁰ F. Müller, *op. cit.*, p. 13-14.

²¹ O bună delimitare a acestor categorii de documente este oferită de către Andi Mihalache: „De regulă, una din cutumele activității de cercetare dă întâietate documentului nepublicat, făcându-se, nu rareori, confuzia între sursa *inedită*, absolut necunoscută, și cea *needitată*, consultată de mulți istorici, neîncredințată tiparului, dar fetișizată ca izvor de primă mână” (A. Mihalache, *op. cit.*, p. 21-22).

atenție informații necunoscute sau completând, validând ori infirmând datele provenite din alte tipuri de izvoare.

Cea mai importantă sursă documentară din această categorie au constituit-o dosarele întocmite de fosta Securitate, existente în Arhiva C.N.S.A.S. și grupate în mai multe fonduri. Este vorba de dosare din Fondul Penal, mai exact dosarele de anchetă și de detenție ale reprezentanților elitei istoriografiei ardelenne interbelice, dar și ale familiilor acestora, în cazul în care și ele au avut aceeași soartă.

Un loc aparte îl ocupă dosarele din fondurile Informativ, S.I.E. și Rețea, care cuprind date referitoare la supravegherea informativă a majorității istoricilor și cercetătorilor clujeni. Aceste documente, în imensa lor majoritate inedite, ne-au oferit de multe ori informații deosebit de valoroase, referitoare atât la represiunea la care a fost supusă elita istoriografiei ardelenne, cât și la scrisul istoric pe care l-au practicat reprezentanții acesteia, dar și alți istorici din Transilvania, în perioada 1945-1965.

Informații noi și de calitate ne-au fost oferite de dosarele din Fondul Documentar. Avem în vedere atât dosarele de obiectiv deschise de Securitatea din Cluj asupra diverselor instituții din oraș (Universitatea „Babeș-Bolyai”, filiala Academiei – în subordinea căreia se afla și Institutul de Istorie, Biblioteca Centrală Universitară etc.), cât și dosarele de problemă, prin care erau urmărite anumite categorii de persoane (foști membri P.N.Ț., foști membri P.N.C., foști membri P.S.D.I., foști demnitari etc.). Nu în ultimul rând, dosarele din acest fond ne-au furnizat și date prețioase privind structura organizatorică a Securității la nivel național și local (mai ales a celei din Cluj), mijloacele și metodele de acțiune ale acesteia, încadrarea cu personal și chiar abuzurile unora dintre cadrele Securității (relevante cu ocazia diverselor anchete sau controale interne). De mare importanță ne-au fost și stenogramele diverselor ședințe și convocări, la nivel central și local, precum și ordinele, instrucțiunile și directivele transmise de organele de conducere, care ne-au permis să identificăm direcțiile de acțiune ale Securității la nivel național și teritorial, obiectivele imediate și îndepărtate avute în vedere, modalitățile și mijloacele prin care acestea trebuiau îndeplinite, criticile sau aprecierile primite în urma unor acțiuni.

Toate acestea ne fac să considerăm materialele întocmite de fosta Securitate ca fiind o sursă de neocolit în tratarea subiectului, ca, de altfel, în a oricărei teme privind perioada comunistă.

Desigur, toate aceste documente trebuie citite în cheie critică, ținând cont de faptul că unele dintre ele pot conține date eronate, pot avea o doză ridicată de subiectivism (mai ales în cazul notelor informative) sau pot fi declarații luate sub presiune fizică. Din aceste motive, este necesară – cum de altfel trebuie procedat în cazul tuturor categoriilor de surse – și o verificare atentă și critică a datelor provenite din aceste tipuri de documente, prin coroborarea lor cu informații obținute din alte izvoare.

Nu suntem, însă, în niciun fel de acord cu acei istorici care resping din start și în totalitate folosirea surselor documentare create de instituțiile represive, unii fără ca măcar să le fi cercetat, considerându-le a fi lipsite de orice grad de obiectivitate sau chiar trucate. Spre exemplu, referitor la dosarele întocmite de Securitate, Florin Müller afirmă că „nu se poate găsi adevărul în documente aparținând unei instituții creată pentru a genera falsul și opresiunea”²². Nici Marin Radu Mocanu nu crede că datele

²² F. Müller, *op. cit.*, p. 11.

provenite din arhivele Securității au o doză foarte mare de credibilitate, pe care o acordă însă fără ezitare documentelor oficiale, ca și cum acestea ar fi pe deplin obiective: „Istoria dramei omului de litere și de știință român trebuie scrisă în principal pe baza documentelor oficiale, autentice, ce exprimă fața neîntoarsă a realității, informațiile serviciilor secrete trebuind tratate cu maximă prudență, cu toată circumspecția, fiind impregnate cu mult subiectivism și date contrafăcute, ca și informațiile vehiculate în presa timpului”²³. La fel, cercetătorul ieșean Andi Mihalache nu acordă o credibilitate foarte mare documentelor întocmite de organele represive: „Polemicele iscate de dosarele Securității și suspiciunile privitoare la autenticitatea documentelor de arhivă clasificate în anii stalinismului ne-au făcut să privim cu alți ochi textele editate atunci”²⁴.

Sigur, cum deja am amintit, unele dintre documentele create de fosta Securitate pot avea un grad mai ridicat de subiectivitate, dar aceasta nu înseamnă nici pe departe ca trebuie ignorate în totalitate, menirea cercetătorului fiind tocmai aceea de a decela adevărul prin coroborarea tuturor surselor care îi stau la dispoziție. Foarte probabil, însă, că motivul real al reticenței la aceste categorii de documente, de care dau dovadă unii dintre istorici și cercetători, este reprezentat de lipsa accesului la ele în perioada în care și-au redactat lucrările.

Precizăm faptul că unele dintre aceste documente editate le-am consultat și noi în arhivele în care se găsesc, dar, întrucât între timp ele au fost publicate, vom prefera să cităm volumele în care au apărut, recunoscând, astfel, meritele incontestabile ale editorilor care le-au introdus în circuitul științific, aducându-le în atenția tuturor cercetătorilor. Vom cita, totuși, cota arhivistică doar în acele cazuri în care documentele au fost editate fragmentar sau incomplet.

În abordarea subiectului, o sursă de prim rang ar fi trebuit să o reprezinte memorialistica. Însă, în timpul regimului comunist, și mai ales în epoca lui Gheorghiu-Dej, ținerea unor jurnale sau inițierea unor lucrări de memorii puteau avea consecințe grave, care mergeau uneori până la trimiterea în detenție. În consecință, volumele de această factură sunt puține la număr, fiind publicate doar după căderea regimului comunist. Am folosit însă cu bune rezultate cele câteva volume de memorii scrise de istorici, mai ales cel al lui David Prodan²⁵, dar și cele scrise de Vladimir Dumitrescu²⁶, Constantin C. Giurescu²⁷ sau Gheorghe Zane²⁸, ultimele două pentru a privi subiectul în contextul mai larg al întregii țări. În această categorie am inclus și o lucrare de tip memorialistic aparținând unui ideolog de partid, Pavel Țugui²⁹, fostul șef al Secției de Știință și Cultură a C.C. al P.M.R.

Din punct de vedere al surselor folosite pentru capitolul dedicat discursului istoric ardelean din timpul regimului lui Gheorghiu-Dej, ținând cont de faptul că-i vom avea

²³ Marin Radu Mocanu (ed.), *Vremuri satanice. Documente*, Editura Ideea Europeană, București, 2006 apud Cristian Vasile, *Secția de Propagandă și Agitație și „îndrumarea” culturii române, 1948-1953. Câteva considerații*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 6/2007, p. 46-47.

²⁴ A. Mihalache, *op. cit.*, p. 21.

²⁵ D. Prodan, *Memorii...*

²⁶ Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele. Memorii*, Editura Albatros, București, 1994.

²⁷ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura All, București, 2000.

²⁸ Gheorghe Zane, *Memorii 1939-1974*, Editura Expert, București, 1997.

²⁹ Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1999.

în vedere pe istoricii și cercetătorii grupați la Cluj, ne vom axa pe publicațiile editate de Institutul de Istorie și de universitățile din acest oraș. În aceste periodice au apărut nu doar studiile istoricilor de partid sau ale celor aflați în grațiile regimului, ci uneori și lucrările istoricilor mai puțin agreați de P.C.R. În plus, în paginile acestora se regăsesc articole științifice ale multor cercetători, pe aproape întreaga perioadă studiată, astfel încât considerăm că analiza lor poate oferi o radiografie de ansamblu a scrisului istoric practicat în Ardeal.

Am apelat totodată și la periodicele de istorie editate la București, precum „Studii”³⁰, „Studii și Cercetări de Istorie Veche” sau „Studii și Cercetări de Istorie Medie”. Acestea erau practic revistele oficiale ale istoriografiei românești din timpul regimului Gheorghiu-Dej, astfel încât în ele apăreau doar articolele care aveau girul ideologilor partidului, fiind considerate reprezentative pentru noua istoriografie. Ne-am îndreptat desigur atenția exclusiv asupra studiilor scrise de istoricii clujeni, fiind vorba îndeosebi de nume importante, precum David Prodan, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Ladislau Bányai sau Victor Chereșteșiu.

Am folosit, de asemenea, și lucrările de autor ale istoricilor ardeleni, deși acestea nu au fost foarte numeroase. Publicarea unor volume individuale era practic accesibilă doar unui număr redus de istorici, în general a celor agreați de regim și a celor care tratau teme în acord cu ideologia marxist-leninistă. Apariția acestor lucrări era strict condiționată de aprobarea cenzurii, ceea ce presupunea ori acceptarea unor compromisuri în discursul istoric ori amânarea repetată a tipăririi. Fenomenul era potențat și de schimbările, uneori importante, apărute în ideologia comunistă, care făceau ca un volum ce părea a fi „pe linie” să nu mai fie considerat convenabil în momentul publicării, astfel încât pentru editarea lui se cerea operarea unor modificări. În paginile ce urmează vom oferi, de altfel, mai multe exemple privind greutatea ivite în apariția unor lucrări de acest tip, cu accent pe ingerințele cenzurii.

În ceea ce privește memorialistica, chiar dacă ea este destul de firavă, am apelat la memoriile lui David Prodan, la lucrarea de tip cercetare științifică-memorialistică a lui Florin Constantiniu și la amintirile lui Pavel Țugui, care, din poziția amintită anterior, a fost implicat în luarea unor decizii cu impact în planul istoriografiei³¹.

O importantă sursă documentară au constituit-o dosarele întocmite de fosta Securitate, prin intermediul cărora am avut acces la date care ar putea să facă lumină asupra unor probleme mai puțin cunoscute, dintre care amintim doar câteva: motivele pentru care anumite studii nu treceau de cenzură, forma inițială a textelor predate spre publicare și ingerințele istoricilor de partid și ale ideologilor asupra acesteia, refuzul anumitor istorici de a face modificările solicitate, modalitățile prin care aceștia încercau să eludeze presiunile ideologice etc.

În ultimii ani, problematica istoriografiei din perioada comunistă a fost abordată de numeroși istorici și cercetători români și străini: Alexandru Zub, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Vlad Georgescu, Andi Mihalache, Florin Müller, Sorin Șipoș, Ioan Opreș, istoricul ieșean Cristian Vasile, Stelian Mândruț, Dănuț

³⁰ Numită inițial „Studii. Revistă de știință-filosofie-arte”, revista și-a schimbat de mai multe ori titlul, în „Studii. Revistă de știință și filosofie”, apoi în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”.

³¹ D. Prodan, *Memorii...*; Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007; P. Țugui, *Istoria și limba română...*

Doboș, Gabriel Catalan, Paul Cernovodeanu, Ovidiu Bozgan, Aurel Pentelescu, Mircea Anghelinu³², Keith Hitchins³³, Frederick Kellogg³⁴, A.M. Petrencu³⁵ ș.a.

Autorii amintiți au tratat cu preponderență tipurile de discurs istoric practicat după 1945 și mai puțin aspectele concrete ale represiunii la care a fost supusă elita istoriografiei interbelice în timpul regimului comunist. De asemenea, niciunul dintre aceștia – cu excepția lui Sorin Șipoș – nu a folosit documente întocmite de fosta Securitate și nici nu a tratat relația dintre istorici și această instituție.

Remarcăm aici contribuțiile lui Gabriel Moisa, care a analizat în mai multe lucrări problematica istoriografiei din Transilvania în perioada comunistă, cu accent pe scrisul istoric practicat în această zonă a țării³⁶. Evidențiem mai ales studiul *Evoluții istoriografice...*, cu toate că, în analiza sa, cercetătorul s-a bazat doar pe periodicele care apăreau la nivel central („Studii”, „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, „Studii și referate privind istoria României”), fără a folosi revistele similare editate la Cluj. De asemenea, istoricul amintit mai sus a coordonat chiar un volum dedicat în întregime acestui subiect: *Studii de istoriografie românească* (Editura Dacia, Cluj, 2008).

Problematica istoriografiei din anii '40-'60 a fost tratată și în partea a doua a regimului comunist, de istorici precum Pompiliu Teodor³⁷, Lucian Boia³⁸ sau Alexandru Zub³⁹. Desigur, în cazul acestora nu putem avea pretenția să se fi oprit asupra represiunii sau, cu atât mai puțin, asupra acțiunilor Securității, întrucât, în caz contrar, lucrările acestora nu ar mai fi văzut lumina tiparului.

Dat fiind numărul mare de studii dedicate discursului istoriografic, nu vom intra în detalii, ci vom aminti pe scurt doar acele lucrări care ni se par semnificative pentru tema abordată de noi.

În acest sens, remarcăm în primul rând două contribuții de substanță, ambele având la bază teze de doctorat. Avem în vedere aici lucrarea lui Andi Mihalache⁴⁰, care a reușit să analizeze într-un mod concis și bine documentat practicile discursive ale istoricilor români din timpul regimului Gheorghiu-Dej. Aceștia i se adaugă și volumul scris de Florin Müller⁴¹, care a avut acces la arhivele fostului Comitet regional de partid Cluj, ca și la unele dintre arhivele personale ale istoricilor clujeni.

Academicianul Florin Constantiniu a publicat o lucrare dedicată istoriografiei din întreaga perioadă comunistă⁴², care este atât de factură științifică, cât și de tip memorialistic, întrucât autorul a fost direct implicat în multe dintre momentele

³² M. Anghelinu, *op. cit.*

³³ Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, București, 1997; idem, *Historiography of Countries of Eastern Europe: Romania*, în „The American Historical Review”, nr. 4/1992.

³⁴ Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Editura Institutul European, Iași, 1996.

³⁵ A.M. Petrencu, *Învățămintul istoric din România, 1948-1989*, Editura Universității, Chișinău, 1991.

³⁶ Gabriel Moisa, *Evoluții istoriografice transilvănene în primele două decenii ale regimului comunist*, în „Crisia”, nr. XXX/2000, p. 399-417; idem, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2003.

³⁷ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970.

³⁸ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Editura Universității din București, București, 1976.

³⁹ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989.

⁴⁰ A. Mihalache, *op. cit.*

⁴¹ F. Müller, *op. cit.*

⁴² F. Constantiniu, *De la Răutu...*

prezentate. Deosebit de utile ne-au fost considerațiile autorului referitoare la elaborarea *Tratatului de istorie a României* și la disputa pe tema celei de-a doua iobăgii.

Gabriel Catalan s-a ocupat și el de tematica istoriografiei în perioada comunistă, publicând mai multe studii⁴³. Abordarea este, însă, una preponderent de tip generalist, iar perioadele avute în vedere acoperă de regulă doar a doua parte a anilor '40 și începutul anilor '50. De asemenea, referințele la istoricii clujeni sunt puține, atenția fiind acordată istoricilor din Iași și București. Am reținut, însă împărțirea operată între istoricii și cercetătorii care au activat în prima parte a regimului comunist, în colaboraționiști (Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Mihail Dan, Andrei Oțetea, Emil Condurachi, C.C. Giurescu ș.a.) și rezistenți (Gheorghe Brătianu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Nistor, George Fotino ș.a.)⁴⁴.

Ioan Opreș a publicat două voluminoase tomuri cuprinzând documente întocmite de fosta Securitate referitoare la istoricii români⁴⁵. Editorului îi revine, astfel, meritul de fi pus la dispoziția cercetătorilor mai multe izvoare scrise inedite, care-i privesc și pe istoricii ardeleni. Cu toate acestea, nu putem să nu precizăm faptul că uneori analiza care însoțește aceste documente este sumară sau chiar superficială.

Acțiunile P.C.R. și ale Securității au vizat, însă, întregul mediu științific și cultural din România, nu doar istoriografia. Prin urmare, din dorința de a integra cât mai bine subiectul în ansamblul politicii regimului comunist față de aceste domenii, am apelat și la lucrări referitoare la fenomene similare petrecute în alte sectoare, cum ar fi literatura, artele plastice, cinematografia etc. Am folosit așadar cu bune rezultate volumele scrise de Marin Nițescu⁴⁶, Ana Selejan⁴⁷, Anelli Ute Gabanyi⁴⁸, Katherine Verdery⁴⁹ ș.a.⁵⁰.

⁴³ Gabriel Catalan, *Institutul de istorie și filozofie al Academiei RPR (1947-1951)*, în „Xenopoliana”, nr. 3-4/1998, p. 141-152; idem, *Instituții, practici și personalități la începuturile sovietizării culturii și istoriografiei românești*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Bariț» din Cluj. Series Historica”, tom XLIV, 2005; idem, *Rezistență și compromis în istoriografia anilor 1944-1948*, în „Anuarul Institutului Român pentru Istorie Recentă”, nr. 2/2003, p. 71-98; idem, *Istoriografia română sub impactul modelului sovietic (1947-1955)*, în „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, vol. IV, 2009, p. 19-38.

⁴⁴ G. Catalan, *Rezistență și compromis...*, p. 74-90.

⁴⁵ Ioan Opreș, *Istoricii și Securitatea*, vol. I-II, Editura Enciclopedică, București, 2004 și 2006.

⁴⁶ Nicolae Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Editura Humanitas, București, 1995.

⁴⁷ Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană*, ediția a II-a, Editura Cartea Românească, București, 2005; idem, *Reeducare și prigoană*, Sibiu, 1993.

⁴⁸ Anelli Ute Gabanyi, *Literatură și politică în România după 1945*, Fundația Culturală Română, București, 2001.

⁴⁹ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994.

⁵⁰ Cornel Crăciun, *Arta plastică românească în tranziție: 1944-1947*, în „Revista istorică”, nr. 7-8/1993, p. 711-724; Victor Domenico, *Istoria secretă a filmului românesc (1940-1950)*, București, 1996; Nikolai Morozov, *Unele observații despre oportunistul scriitorilor români în regimul comunist*, în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1-2/1993, p. 181-186.

1.3. Elitele în U.R.S.S. și în blocul comunist

În U.R.S.S., termenul de „elită” se folosea în general doar cu sens peiorativ („elitele societății burgheze”), fiind înlocuit cu cel tradițional de „intelligenție” (adaptat însă ideologic)⁵¹ sau cu aceia de „specialiști” și „cadre”, uzitați de propaganda marxist-leninistă⁵².

Potrivit lui Marvin Olsen, în momentul în care într-o societate apare o nouă sursă de putere (ideologică, economică sau religioasă) se impune o nouă elită, cea care este conectată la noul grup dominant⁵³.

Trebuie făcută și precizarea, deosebit de importantă, că statutul de elită al noilor grupuri dominante din statele comunizate a fost dat exclusiv de deținerea puterii politice, fără a avea nicio legătură cu posedarea puterii economice, precum în regiunile burgheze.

În mod similar, noile elite non-politice apărute în statele comunizate își aveau sursa puterii doar în funcție de raporturile pe care le aveau cu elita politică. Practic, întreaga societate era dependentă de resursele administrate de burocrația controlată și impusă de către elita politică⁵⁴.

Accederea la putere a unei noi elite se face, în general, fie pe cale naturală, prin preluarea pozițiilor politice și economice, fie pe cale revoluționară (cum a fost cazul revoluțiilor burgheze, modelul clasic fiind cel al Franței). Demn de menționat este și cazul sovietic, unde comuniștii au ajuns pentru prima oară la guvernare tot în urma unei revoluții. Prin contrast, elita comunistă a fost instalată la conducerea societății din România de către ocupantul sovietic. Este binecunoscută situația de-a dreptul periferică a comuniștilor în societatea românească de dinaintea anului 1944, care nu le-ar fi permis accesarea la putere pe niciuna dintre căi, cu excepția celei amintite anterior. Dar la lipsa totală de legitimitate în interiorul țării se adăuga și faptul că această nouă elită din România era supusă elitei suzerane de la Moscova. Iar comuniștii români, dată fiind slăbiciunea lor în țară, se aflau și la periferia mișcării comuniste internaționale, astfel încât – în primul deceniu postbelic – subordonarea lor față de Moscova era absolută. Consecința firească a acestui fapt a reprezentat-o amestecul direct și adesea brutal al Kremlinului în toate deciziile importante luate în România⁵⁵. Practic, „elita locală a P.C.R. s-a constituit într-o clientelă a conducerii P.C.U.S.”⁵⁶.

Spre deosebire de România și Cehoslovacia, care au recurs la recrutarea în masă și apoi la impunerea unui cadru rigid de promovare, bazat aproape exclusiv pe loialitatea

⁵¹ Mai exact, termenului i s-a dat o accepțiune sociologică mult mai largă, incluzând și directorii de întreprinderi, tehnicienii, inginerii etc., ceea ce l-a apropiat practic de categoria „cadrelor” tehnice (Raymond Aron, *Lupta de clasă. Noi prelegeri despre societățile industriale*, traducere de Giuliano Sfichi, postfață de Dan Pavel, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 81).

⁵² M.D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 33.

⁵³ Marvin E. Olsen, *Power in Modern Societies*, Westview Press, 1993, p. 81-82 *apud* S. Tănase, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁵ Conform lui Stelian Tănase: „La Moscova s-au luat deciziile și în ce privește scopurile pe termen mediu și lung, mijloacele, dar și chestiunile de detaliu. Nimic nu se întâmpla la vârful P.C.R. fără a se cere aprobarea reprezentanților sovietici la București, iar în chestiuni mai importante se cerea direct avizul liderilor de la Kremlin (...) Gradul de independență al comuniștilor români era cel mai scăzut din blocul sovietic. Rolul lor se reducea la executarea ordinelor venite de la Moscova” (*ibidem*, p. 34, 37).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 34.

ideologică, partidele comuniste din Polonia și Ungaria au acordat puțină atenție criteriului ideologic și au încercat cooptarea de partea lor a tehnocraților și a elitelor intelectuale⁵⁷.

Primele acțiuni ale proaspăt-instalatei elite comuniste românești au vizat eliminarea vechilor elite politice din țară. Veniți la putere exclusiv cu sprijinul ocupantului sovietic, comuniștii români au trecut imediat la eliminarea rivalilor politici, pentru a-și putea consolida și prelua integral puterea. Lupta contra fostelor elite politice s-a manifestat pregnant pe tot parcursul primului deceniu comunist. Primele atacuri s-au manifestat chiar din 1945, au continuat cu violențele din timpul campaniei electorale din 1946, pentru a culmina cu interzicerea, în 1947, a P.N.Ț., principalul partid de opoziție.

Represiunea contra fostelor partide și organizații politice nu se va opri însă aici. În noaptea de 14/15 martie 1948 a debutat o campanie de arestare masivă a legionarilor, urmată la scurt timp de reținerea principalilor lideri ai P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D.I. În noaptea de 5/6 mai 1950 s-a trecut la arestarea și încarcerarea la Sighet a tuturor foștilor miniștri interbelici. La 15/16 august 1952 s-a trecut la reținerea tuturor foștilor lideri politici centrali și locali, până la funcția de membru în comitetul județean (inclusiv), care însă nu au fost trimiși în penitenciare, ci internați în colonii de muncă. Anul 1955, când au avut loc eliberările celor deținuți la Sighet, marchează încheierea asaltului contra fostelor elite politice ale României. Desigur, nu se poate afirma faptul că represiunea îndreptată împotriva acestor categorii ar fi încetat, ea continuând sub diverse forme (arestări pe perioade mai scurte, anchete, supraveghere informativă, interceptări ale corespondenței și convorbirilor telefonice etc.), fără să mai atingă însă dimensiunile și duritatea din perioada 1945-1955.

Practic, atitudinea ostilă a elitei comuniste față de vechea elită politică poate fi urmărită ca un autentic fir roșu pe parcursul întregului regim comunist.

O precizare foarte importantă pe care trebuie să o facem este aceea că, din cauza acestei stări generale de ostilitate față de fostele clase politice, au avut de suferit și persoanele care aparțineau altor tipuri de elite, dar care avuseseră contact cu mediul politic, a căror distrugere nu a fost dorită explicit de către regimul comunist.

Fenomenul s-a manifestat cu pregnanță în cazul fostelor elite economice (reprezentanții burgheziei și moșierimii, dar și unii dintre țărani înstăriți considerați a fi chiaburi), care de cele mai multe ori se suprapuneau sau aveau legături strânse cu elitele politice. Prin urmare, au fost și ei loviți cu aceeași intensitate. Desigur, în acest caz a contat și dorința noii elite de a prelua integral puterea economică, atât din considerente administrative și financiare, cât și ideologice (etatizarea fiind unul dintre stâlpii modelului sovietic).

În mod similar, au suferit consecințele adeziunii lor la unul dintre fostele partide politice și diverși reprezentanți ai elitei clericale sau ai altor categorii de persoane: învățători, funcționari etc. Acest fenomen general nu avea cum să nu atingă și mediile universitar, științific și cultural din România.

Încă din secolul al XIX-lea, dar mai ales în perioada interbelică, a existat în țara noastră o practică uzitată de toate partidele politice, aceea de a apela la serviciile unor

⁵⁷ Alina Tudor-Pavelescu, *Studiu introductiv*, la Eadem (ed.), *Politica de cadre a Partidului Muncitoresc Român. 1948-1955*, Arhivele Naționale ale României, București, 2006, p. IX-X.